

Kovács András

A LATENS ANTISZEMITIZMUS MÉRÉSE

Az előítéletekkel foglalkozó empirikus kutatások egyik legnagyobb problémája, hogy olyan vélemények alapján kell következtetéseket levonniuk a vizsgált csoport tagjainak előítéletességéről, amelyeket bizonyos társadalmi feltételek között, különösen az előítéletes emberek nem szívesen hangoztatnak a nyilvánosság előtt.

Mint azt Angelusz Róbertnek a latens közvéleménnyel foglalkozó elemzése bemutatták (1996a: 9–39), mindenekelőtt a politikai és társadalmi rendszer, a nyilvánosság szerkezete befolyásolja a vélemények kialakulását, azok rejtőzködő vagy könnyen megnyilvánuló jellegét. Lehet, hogy egy kutatás azért nem képes jól mérhető véleményeket találni, mert az adott társadalomban a véleményformálódás alacsony szintű, de az is lehet, hogy azért nem, mert a társadalom tagjait „a pszichológiai előnykeresés finom törekvése, (...) az egzisztenciális függőség, illetve a keményebb társadalmi konzekvenciáktól való félelem” véleményük elrejtésére készteti. A faji, vallási és egyéb csoport-előítéletek azok közé a nézetek közé tartoznak, amelyeket még a demokratikus, fejlett és jól működő nyilvánossággal rendelkező társadalmi rendszerekben is gyakran titkolnak, mert nyilvános hirdetésük az effajta nézeteket elítélő konszenzus nyílt megszegését jelenti, és – mint minden illegitim viselkedés nyilvános vállalása – legalábbis pszichológiai konfliktusokkal, esetleg hátrányokkal jár.

Az előítéletekről és különösen az antiszemitizmusról végzett kutatások egyértelműen arról számolnak be, hogy a megkérdezettek erős látencia-nyomást érzékelnek, azaz kockázatosnak tartják a zsidóellenes vélemények megnyilvánítását. Egy, 1991 nyarán, Ausztriában végzett antiszemitizmus vizsgálat során például a megkérdezettek 27 százaléka tért ki a válaszában elől, amikor azt kérdezték, hogy korlátozni kellene-e a zsidók számát a befolyásos pozíciókban, és 31 százaléka utasította el az állásfoglalást arról, hogy törvényben kellene-e szabályozni, mennyi vagyont, illetve földtulajdont szerezhessenek az osztrák zsidók (Karmasin 1992: 31–34). 1989-ben, Németországban a felnőtt lakosságot reprezentáló megkérdezettek 20 százaléka értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „ha zsidókról beszélek, mindig nagyon óvatos vagyok, mert különben az ember könnyen megégetheti az ujját”, és 15 százalék nyilatkozott úgy, hogy „amit a zsidókról gondolok, nem mondom el akárkinek” (Bergmann–Erb 1991: 280). Ugyanezt a kijelentést 1993-ban a magyar egyetemisták 25 százaléka fogadta el, és ugyanennek a csoportnak 52 százaléka vélte úgy, hogy „ha az ember rosszat mond egy zsidóról, mindjárt antiszemitának bélyegzik” (Kovács 1997: 58).

Az antiszemitizmus mérésével foglalkozó kutatók számára természetesen az a legfontosabb kérdés, hogy a látencia-nyomás érzékelése valódi véleményük elhallgatására készteti-e a megkérdezetteket az interjúk során. Ez nyilván attól függ, hogy nyilvános diskurzusnak tekintik-e a szociológiai interjút, és ezért inkább

elvártak tartott, konform véleményeket hangoztatnak, vagy magánbeszélgetéshez hasonló kommunikációnak, amelyben rendszerint a kényes kérdésekről is azt mondják, amit valóban gondolnak. Erre a kérdésre nincs általános elméleti válasz. Bergmann és Erb németországi kutatásuk során arra a következtetésre jutottak, hogy bár a megkérdezettek mintegy negyedrésze erőteljesen érzékelték a látencia-nyomást, a zsidóellenes nézetek hangoztatását leginkább az antiszemiták tartották kockázatosnak – tehát azok, akik egyébként a felmérés során nem rejtették el véleményüket. Bergmann és Erb szerint – akik az egész népességben 12 százalék erősen antiszemitát és 7 százalék nagyon erősen antiszemitát találtak – a vizsgált népesség maximum tovább 4 százaléka lehet rejtett antiszemita (Bergmann–Erb 1991: 282).

A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók reprezentatív mintáján 1993-ban végzett felmérés hasonló eredményeket hozott. Az derült ki, hogy a megkérdezés során antiszemita válaszokat adók érzékelték a legerősebb látencia-nyomást, de ez nem tartotta vissza őket véleményük nyílt hangoztatásától az interjúhelyzetben. A felmérés eredményei alapján arra jutottam, hogy a diákok között a 7,5 százalék szélsőséges antiszemita és a 18 százalék antiszemita mellett még maximum 9 százalék (de valószínűleg ennél kevesebb) rejtőzködő antiszemita található (Kovács 1997: 59–62). Angelusz Róbert viszont egy országos reprezentatív mintán végzett elemzés eredményeképpen ennél erősebb latens antiszemitizmust talált: a 12 százalék nyílt és vállalt antiszemita mellett 12 százalék latens antiszemitát azonosított (1996b: 211).

Az eredmények eltérését egyfelől a feltett kérdések különbözősége magyarázza, másfelől azonban bizonyára az a tény is, hogy valószínűleg eltérő mértékben tekintették anoním és nem nyilvános szituációnak a szociológiai interjút a nyugat-német megkérdezettek, a magyar egyetemisták és a teljes magyar társadalmat reprezentáló minta tagjai. Feltehető, hogy az utóbbi közegben nagyobb a bizalmatlanság és ezért a látenciára való hajlam. Ezért, amikor az antiszemita előítéletek magyarországi elterjedtségéről és erősségéről próbálunk képet alkotni, mindenképpen indokolt, hogy megvizsgáljuk: nem kell-e korrigálnunk az interjúk során nyíltan hangoztatott véleményekre alapuló mérési eredményeinket azért, mert a megkérdezettek egy jelentős része elrejtette valódi nézeteit.

1995 márciusában 1500 személlyel készítettünk kb. 60 perces személyes interjút. A megkérdezettek összetétele nem, életkor, lakóhely és iskolázottság szerint reprezentálta a teljes magyar felnőtt (18 éven felüli) lakosságot.¹ Az antiszemitizmus mérésére – az előítélet-elméletek egyik legelterjedtebb változatából kiindulva – három független skálát dolgoztunk ki. Külön mértük a zsidóellenes előítéletek tartalmát, az előítéletek érzelmi telítettségét és a zsidókkal szembeni diszkriminációra való hajlandóságot. Ezután a három skálán elért skálaértékek alapján soroltuk be a megkérdezetteket az eltérő mértékben előítéletes csoportokba. A besorolás eredményét az 1. táblázat mutatja.²

¹ A felmérést a Gallup Közvéleménykutató Intézet végezte. A kutatás elvégzését az OTKA, a Soros Alapítvány, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Fővárosi Önkormányzat, a Budapest Bank és az American Jewish Committee támogatta. Az adatok feldolgozásához a The Vidal Sasson International Center for the Study of Antisemitism, Jerusalem és a Szeszlér és Társa Ügyvédi Iroda nyújtott támogatást. Az adatelemzésben való részvételért köszönettel tartozom Székelyi Máriának (ELTE Szociológiai Intézet).

² A mérés módszereiről és a mérési eljárás részleteiről lásd Kovács 1999b.

1. táblázat

Az antiszemiták aránya a mai magyar felnőtt népességben

	N	Százalék
Nem antiszemita	420	29
Sztereotipizáló	478	32
Antiszemita	246	17
Szélsőséges antiszemita	116	8
Besorolhatatlan	213	14
Összesen	1473	100

Ezek szerint a mai magyar felnőtt lakosság 29 százaléka nem antiszemita, 25 százaléka antiszemita, és 32 százaléka elfogadja a zsidókról kialakult évszázados gazdasági sztereotípiák némelyikét, anélkül, hogy ehhez különösebb antiszemita érzületet társítana.³ További 14 százalék attitűdjei a sok válaszhány miatt nem mérhetők, s így az attitűdhány következtében ez a csoport is inkább a nem antiszemiták közé sorolható.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy skálakérdésekre adott válaszok alapján a mai magyar felnőtt lakosság egynegyede minősíthető antiszemitának. A kérdés tehát az, hogy módosítanunk kell-e ezt a mérési eredményt azért, mert a megkérdezettek egy része a skálakérdések megválaszolásakor esetleg elrejtette valódi véleményét.

A látencia problémájával foglalkozó irodalom, Luhmann definícióit követve (1984: 458), a látenciának két fajtáját különbözteti meg. Tudati vagy ténybeli látenciáról akkor beszélnek, ha a megkérdezett személyeknek egyszerűen nincs kialakult véleményük a vizsgált kérdésekről, kommunikatív vagy funkcionális látenciáról pedig akkor, ha a kommunikációban résztvevők elrejtik valódi véleményüket (Bergmann–Erb 1986, 1991; Bellers 1990). A vélemény elrejtése két módon történhet: lehetséges, hogy a megkérdezettek nem válaszolnak a kérdésekre, holott van véleményük, de az is lehet, hogy nem valódi nézeteiket nyilvánítják ki.

Látencia-vizsgálatunkhoz három, más vizsgálatok során már alkalmazott kérdéscsoportot használtunk. Az első kérdéscsoport a látencia-nyomás érzékelésének erősségét méri, és lehetőséget ad annak vizsgálatára, hogy hol helyezkednek el az antiszemitizmus skálán azok, akik nagyon erős látencia-nyomást érzékelnek. A második kérdéssor alapján láthatóvá válik, hogy az egyes megkérdezettek hogyan ítélik meg az antiszemitizmus erősségét a társadalomban, és – az antiszemitizmus skálán elfoglalt helyük alapján – az általuk vélt többséghez vagy kisebbséghez sorolják magukat. Ez az elemzés azért fontos a látencia becslése szempontjából, mert a kutatások már sokszor kimutatták, hogy bizonyos csoportok a látencia-

³ A sztereotipizálók csoportjába kerülők öt sztereotípiát – *ravasz, kapzsi, anyagiás, törtető, pénzéhes* – az átlagtól szignifikánsan eltérően nagyobb mértékben való elfogadása alapján kaptak a sztereotípiák-skálán magas pontszámot. A skálán szereplő további három sztereotípiát – *bosszúálló, fölényeskedő, erőszakos* – elfogadásra azonban már nem hajlottak. E csoport tagjaira a hagyományos Shylock-sztereotípiák elfogadásán kívül a többi zsidóellenes sztereotípiát és vélekedés elfogadása nem jellemző, sőt inkább az antiszemita kijelentések elutasítása a gyakoribb. A fenti öt sztereotípiától eltekintve ennek a csoportnak a skálakérdésekben megnyilvánított véleményei többé-kevésbé azonosak a nem antiszemiták csoportjára jellemző véleményekkel, ezért ez a csoport inkább nem antiszemitának, mint antiszemitának minősíthető.

nyomásra úgy reagálnak, hogy valódi véleményüket másokra, leggyakrabban a „társadalom többségére” kivetítve nyilvánítják meg (Angelusz 1996b: 205). Végezetül pedig egy sor olyan állításról, amelyek többé vagy kevésbé antiszemita nézeteket jelenítenek meg, azt tudakoltuk, hogy a megkérdezett antiszemita tekinti-e őket vagy sem. A tagadó válaszokat azért tekinthetjük esetleg a látencia indikációjának, mert előfordulhat, hogy a megkérdezett elleplezett antiszemita nézeteinek illegíti-mitása miatt érzett kognitív disszonanciát azáltal oldja fel, hogy a szóban forgó nézeteket nem antiszemitának, azaz legitimnek nyilvánítja. A három kérdéscsoportra adott válaszokból azután indexeket képeztünk, és a látencia-vizsgálat további részében ezeket az indexeket használtuk. A válaszok megoszlását és az indexeket az alábbi hat táblázat mutatja.

2. táblázat

A látencia-nyomás érzékelése (százalékban)

	Igaznak tartja	Nem tartja igaznak	Nem tudom/nincs válasz
...amit a zsidókról gondolok, nem mondom el akárkinek	29	62	9
...azt hiszem, sokan nem merik nyíltan elmondani, hogy mit gondolnak a zsidókról	54	35	11
...ha az ember rosszat mond egy zsidóról mindjárt antiszemitának bélyegzik	44	41	15

3. táblázat

Látencia-index (százalékban)

Egyik állítás sem igaz	29
Egy állítás igaz	29
Két állítás igaz	29
Három állítás igaz	13

4. táblázat

Az antiszemitizmus becslése (százalékban)

	Nagyon sokan (4)	Sokan (3)	Kevesen (2)	Nagyon kevesen (1)	NT/NV (0)
Ma Magyarországon mennyien lehetnek, akik ellenszenvvel tekintenek a zsidókra?	2	23	48	16	11
És mennyien lehetnek azok, akik korlátozni akarják a zsidók befolyását az országban?	2	23	46	16	13
És mennyien lehetnek olyanok, akik szerint jobb lenne, ha a zsidók kivándorolnának?	1	17	44	24	14

5. táblázat

Becslés-index a három kérdésre adott válaszok összegzése alapján (százalékban)

Nagyon kevés antiszemita van (1–3 pont)	15,3
Kevés antiszemita van (4–6 pont)	47,9
Sok antiszemita van (7–8 pont)	13,8
Nagyon sok antiszemita van (9–12 pont)	13,5
Nem tudja felbecsülni (0 pont)	8,4

6. táblázat

Antiszemita-e az, ...

(százalékban)

	Antisze- mita	Nem antiszemita	NT/NV
Aki számon tartja, hogy környezetében kik zsidók	23	66	11
Aki a Magyarországon élő zsidókat nem tekinti magyarnak	57	31	12
Aki nem lépne házasságra zsidóval	52	36	12
Aki korlátozni akarja a zsidók számarányát egyes foglalkozási csoportokban	67	22	11
Aki szerint a zsidók semmilyen körülmények között nem válhatnak teljesen magyarokká	60	28	12
Aki szerint a zsidóknak felismerhető tulajdonságai vannak	19	70	11
Aki úgy véli, hogy Krisztus meggyilkolása a zsidók megbocsáthatatlan bűne	37	42	21
Aki szerint jobb lenne ösztönözni a zsidók kivándorlását Magyarországról	77	13	10
Aki szerint a magyarországi zsidók érdekei jelentősen különböznek a nem zsidókétól	35	50	15
Aki szerint, a zsidók már nem képesek beilleszkedni a magyar társadalomba	48	38	14
Aki szerint a zsidókkal szemben sem követtek el nagyobb bűnöket, mint a kommunizmus üldözöttjeivel szemben	30	51	19
Aki szerint a zsidók felelősek a kommunizmus magyarországi uralmáért	45	34	21
Aki szerint a zsidók bomlasztják és gyengítik az őket befogadó nemzeteket	65	21	14
Aki szerint a zsidók ellenségesek a keresztény hittel szemben	42	39	19

7. táblázat

Az antiszemitizmus tagadása index
(százalékban)

0–3 kijelentés antiszemita	23
4–6 kijelentés antiszemita	25
7–9 kijelentés antiszemita	28
10–14 kijelentés antiszemita	24

A vizsgált népességben tehát két olyan csoport van, amellyel kapcsolatban felmerülhet a gyanú, hogy az interjúk során elrejtették valódi véleményüket, nem nyilvánították meg valódi attitűdjeiket. Az első csoport azoké, akik nagyon sok kérdésre nem adtak érdemleges választ – azaz nem válaszoltak, vagy „nem tudom” választ adtak –, a második pedig azoknak a csoportja, akik esetleg nem azt mondták, amit valóban gondolnak, hanem olyan válaszokat adtak a feltett kérdésekre, amelyeket elvárt, legitim válasznak tekintettek.

A válaszadás előli kitérés mögött kétféle motívum húzódhat meg. Lehetnek olyanok, akiknek valóban nincsenek kialakult véleményük a feltett kérdésekről, a vizsgálat problémái számukra érdektelenek. De lehetséges az is, hogy a tartalmas válasz megtagadása a meglévő vélemény leplezésére szolgál. Luhmann kategóriáival az előbbi csoportra a ténybeli látencia, az utóbbira a kommunikációs látencia a jellemző. Gilljam és Granberg az előbbieket valódi attitűdnélkülieknek (real nonattitudes, true negatives), az utóbbiakat pseudo-attitűdnélkülieknek (pseudo-nonattitudes, false negatives) nevezi (1993: 349). Elemzésünknek elsősorban erre a csoportra kell koncentrálnia.

A válaszadás előli kitérést azoknak a kérdéseknek a segítségével vizsgáltuk, amelyek alapján a megkérdezetteket az antiszemitizmus erőssége szerint csoportokba soroltuk. A skálaképzéshez használt 25 kérdésre a tartalmas válasz megtagadásának az aránya a következő volt:

8. táblázat

A válassz megtagadás (NV) és a „nem tudom” (NT) válaszok aránya a 25 skálakérdésre
(százalékban)

Nincs NT/NV	43
Kevesebb, mint 10% NT/NV	19
10–20% NT/NV	16
20–30% NT/NV	6
30–40% NT/NV	6
Több, mint 40% NT/NV	10

A megkérdezetteknek tehát 22 százaléka legalább 6 kérdésre nem válaszolt, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy nem adott tartalmas választ az antiszemita előítéletek erősségét mérő kérdésekre. Ebből a csoportból azonban csak a több mint 10 kérdés (40%) elől kitérők csoportja válik ki: közöttük az átlagnál szignifikánsan

többen vannak a falusi, alacsony iskolázottságú, alacsony státusú, szegény emberek, akik többnyire a kérdőíven szereplő általános gazdasági és politikai attitűdöket vizsgáló kérdésekre sem adtak tartalmas választ. Érdekes még, hogy a nők valamivel hajlamosabbak a válaszadás elhárítására, viszont a budapestiekre a magas válaszadási hajlandóság jellemző. Megvizsgáltuk azt is, hogy különböznek-e a válaszadást különböző mértékben elhárító csoportok a xenofóbia, anómia és konzervativizmus erőssége szerint – azaz három olyan attitűd alapján, amely vizsgálatunk eredményei szerint kiváltja az antiszemitizmust (Kovács 1999: 413) –, de nem találtunk közöttük szignifikáns eltéréseket. Ez az adat is azt jelzi, hogy általában véve a válaszmegtagadás mögött inkább attitűdhiány, mint látencia húzódik meg.

Ezt a benyomást erősíti meg a látencia-index és a becslés-index segítségével végzett vizsgálat is. A látencia-gyanú elsősorban azokkal kapcsolatban merülhet fel, akik sok kérdésre nem adtak tartalmas választ, de másfelől, viszonylag magas pozícióba kerültek a látencia- és a becslés-indexen. Azok között, akik a skálakérdések több mint 20 százalékára (azaz több mint 5 kérdésre) nem válaszoltak ($N=321$; 22%), 73-an értettek egyet a látencia-index legalább két kijelentésével, 40-en vélték úgy, hogy Magyarországon sok vagy nagyon sok antiszemita van, és 16 fő volt, aki mindkét indexen a magas értékeket elérő csoportban szerepelt. Ezeknek az eredményeknek az alapján azt mondhatjuk, hogy a tartalmas válasz elől kitérők között 5 százalék és 25 százalék (az egész mintára vetítve 1% és 5%) között lehet azok aránya, akik esetleg a válaszadás előli kitéréssel leplezték antiszemita előítéleteiket.

A szóban forgó csoport közelebbi vizsgálata azonban ismét azzal az eredménnyel járt, hogy a nagy többség esetében a válaszadás előli kitérés inkább attitűdnélküliséget vagy ténybeli látenciát takar. Amikor ugyanis megvizsgáltuk, hogy a nem antiszemiták csoportján belül különbözik-e a látencia-gyanúsak és a többiek olyan attitűdjeinek – xenofóbia, anómia, konzervativizmus – erőssége, amelyek bizonyítottan szerepet játszanak az antiszemita előítéletek létrejöttében, nem találtunk szignifikáns különbséget. Így ezt a csoportot – Giljam és Granberg kategóriáját használva – a valódi attitűdnélküliek közé sorolhatjuk. Ez azt is jelenti, hogy a helyesen jártunk el akkor, amikor a sok válaszhány miatt besorolhatatlanok csoportját az antiszemitizmus mérésekor nem tekintettük antiszemitának.

A látencia-gyanú természetesen nemcsak azokkal szemben merül fel, akik sok kérdésre nem válaszoltak. Lehetséges az is, hogy a megkérdezettek egy része a kérdésekre nem azt válaszolta, amit valójában gondol, hanem megtévesztő válaszokat adott. Ha a megkérdezettek jelentős része a látencia-nyomás érzésére konform válaszokkal reagált, és ezeknek a válaszoknak az alapján a nem antiszemiták közé került, akkor mindenképpen korrigálnunk kell az antiszemiták arányáról adott becslésünket. Ezért feltétlenül meg kell vizsgálni, hogy nem antiszemita-e valójában az a csoport, amely válaszai alapján ugyan a nem antiszemiták közé került, de a látencia-mérés során magas értékeket ért el.

A nem antiszemiták között elég jelentős a nagy látencia-nyomást érzékelők csoportja. A 897 nem antiszemitából 239 fő (27%) érzekelte úgy, hogy sok antiszemita van az országban, és 386-an (43%) értettek egyet a látencia-index

minimum két kijelentésével. Azoknak a nem antiszemitáknak a száma, akik mindkét indexen magas értéket értek el – tehát minimum két látenciaindex-kijelentéssel egyetértettek, és egyidejűleg úgy vélték, hogy sok antiszemita van az országban – 112 volt, azaz a nem antiszemiták csoportjának több mint 12 százaléka.

A részletesebb vizsgálat azt mutatta, hogy az első csoportban – tehát abban, amely nem antiszemita, de sok antiszemitát feltételez – az átlagnál szignifikánsan többen vannak a fiatalok (18–29 évesek), a budapestiek, az iskolázottabbak és a középrétegekhez tartozók. Ez az eredmény egybehangzik Angelusz Róbert vizsgálatainak eredményével, aki szintén azt állapította meg, hogy ehhez a csoporthoz a magas iskolai végzettségű, fiatal, fővárosi lakosok tartoznak (1996b: 207). Az antiszemitizmust kiváltó attitűdök erősségében azonban a látencia-gyanús csoport nem különbözött a többi nem antiszemita csoportjától.

Az a csoport, amely nem antiszemita, de erőteljes látencia-nyomást érzékel, a társadalmi-demográfiai mutatókat tekintve alig különbözött a többi nem antiszemitától – kivéve abban, hogy szignifikánsan több volt benne a nő, valamivel kevesebb a fiatal, viszont több a felsőfokú végzettségű és a felső-közép státusú személy. Az antiszemita előítéletek mögött álló attitűdöket tekintve itt már volt némi különbség a látencia-gyanús és a többi nem antiszemita között: az előbbi csoportot az utóbbinál szignifikánsan erősebb anómia-érzés jellemzi, ami arra utal, hogy ebben a csoportban valóban lehetnek rejtőzködő antiszemiták.

A látencia mérésére használt harmadik mutató az antiszemita kijelentések antiszemita mivoltának tagadása. Mint láttuk, a megkérdezettek 48 százaléka a 14 kijelentésből maximum csak 6-ról vélte úgy, hogy antiszemita. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az interjúalanyok 10 százaléka minimum 8 kérdésre „nem tudom” választ adott, még akkor is közel 40 százalékkal kapcsolatban merülhet fel a gyanú, hogy az antiszemitizmus mérésekor nem azt mondták, amit valóban gondolnak. Természetesen antiszemita kijelentések antiszemita tartalmának tagadása nemcsak a látencia kifejeződése lehet, hanem például előfordulhat, hogy valaki különféle okokból nem érzékeli egy konszenzuálisan antiszemitának minősülő mondat antiszemita jelenségét, vagy bizonytalan a kijelentések megítélésében, és ezért véletlenszerű válaszokat ad. A látencia gyanúja ezért mindenekelőtt azokkal kapcsolatban merül fel, akik mindhárom látencia-mérő indexen magas értéket értek el, és az antiszemitizmus mérésekor valamelyik nem antiszemita csoportba kerültek.

Első lépésben tehát azt vizsgáltuk meg, hogy hányan vannak azok, akik az antiszemitizmus mérésekor a nem antiszemiták közé (a nem antiszemita vagy a sztereotipizáló csoportba) kerültek, de legalább két látencia-mérő kijelentéssel egyetértenek, úgy érzékelik, hogy az országban sok antiszemita él, és ráadásul legalább nyolc antiszemita tartalmú kijelentést nem tekintenek antiszemitának. Ezt a számítást a látencia minimális becslésének tekinthetjük. A mintában (N=1473) 39 ilyen személyt találtunk, azaz minimum 3 százalékkal módosítanunk kell az antiszemiták mért arányát, amely ily módon a teljes minta 28 százalékára tehető.

A látencia maximális becsléséhez a három látencia-index összevonásával egy új indexet készítettünk. Az indexen elérhető maximális pontszám 11 volt, amit a

megkérdezett akkor ért el, ha mindhárom látencia-mérő kijelentéssel egyetértett, úgy vélte, hogy nagyon sok antiszemita van az országban és az antiszemita kijelentések közül maximum hármat tekintett antiszemitának.⁴

9. táblázat

Az összevont látencia-index

	Százalék	N
Nem latens (2–5 indexpont)	45	661
Kissé latens (6–7 indexpont)	36	521
Latens (8–11 indexpont)	19	277

10. táblázat

*Látencia és antiszemitizmus
(százalék)*

	Nem latens	Kissé latens	Latens
Nem antiszemita	42	34	14
Sztereotipizáló	49	38	13
Antiszemita	12	30	58
Szélsőséges antiszemita	12	30	58
Besorolhatatlan	64	25	11

Amint a táblázatból látható, az antiszemiták sokkal erősebb érzékelik a látencia-nyomást, mint a nem antiszemiták, de nagy részük az interjúk során nem leplezte nézeteit, hiszen válaszaik alapján az antiszemiták csoportjába került. Ez az eredmény egybevág más felmérések eredményeivel, és megerősíti mérésünk érvényességét – legalábbis abból a szempontból, hogy a valódi vélemények elleplezése nem gyakorolt különösebb torzító hatást. Mindazonáltal nem hagyható figyelmen kívül, hogy az összevont látencia-indexen erős látenciát mutató csoportból (N=277) 140 fő, azaz kb. a csoport fele a mérési eljárás során nem antiszemitának mutatkozott – azaz a nem antiszemiták, a sztereotipizálók vagy a besorolhatatlanok kategóriájába került. Annak kiderítésére, hogy a látencia mögött előítéletesség húzódik-e meg ezt a két csoportot kell összehasonlítani. Az *alacsony és magas látenciaindex-értékeket elérő nem antiszemiták csoportjának összehasonlítása* azt mutatta, hogy a magas értéket elérő nem antiszemiták ugyanazokban a dimenziókban különböznek az alacsony értékeket elérőktől, amelyek általában véve az antiszemitákat és a nem antiszemitákat választották el egymástól. A társadalmi-demográfiai mutatókat tekintve a magas látenciát mutató csoport tagjai között szignifikánsan többen van-

⁴ A látencia-indexen elérhető pontszámok: 0 (egy kijelentés sem igaz) – 3 (mindhárom kijelentés igaz); a becslés-indexen elérhető pontszámok: 1 (nagyon kevés antiszemita van) – 4 (nagyon sok antiszemita van); a tagadás-indexen elérhető pontszámok: 1 (7–14 kijelentés antiszemita) – 4 (0–3 kijelentés antiszemita).

nak a Budapesten születettek és Budapesten élők, valamint azok, akiknek szülei is budapestiek és viszonylag magasabban iskolázottak (valamennyi esetben a $\chi^2 < .04$). A magas látencia-értékeket elérők attitűdjeiket tekintve is inkább az antiszemitákhoz, mint az antiszemitizmus skálán velük egy csoportba került nem antiszemitákhoz hasonlíthatók: szignifikánsan erősebb xenofóbia és anómia jellemzi őket, mint az utóbbiakat ($p = .000$ illetve $.04$). Különösen érdekes – és megerősíti azt a gyanút, hogy ebben a csoportban jónéhány latens antiszemita lehet –, hogy az attitűdök alapján képzett klasztercsoportok közül a „baloldali frusztráltak” között voltak szignifikánsan többen a magas látencia-értékeket elérők, mint a többiben.⁵ Ez a jelenség egyébként jól magyarázható: a „baloldali frusztráltak” között – akik az átlagnál magasabb értéket értek el a személyes frusztrációt, a politikával, a demokratikus intézményekkel szemben bizalmatlanságot, a társadalmi kiszolgáltatottságot és normavesztést, valamint a szocialista múlt iránti nosztalgiát mérő faktorokon – olyan pártok (MSZP, Mun- káspárt) választói voltak többségben, amelyek nyilvános ideológiája elutasítja az antiszemitizmust.⁶

Mindezt összegezve arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy ebben a 140 fős csoportban – ami az egész minta közel 10 százalékát teszi ki – valóban számos rejtőzködő antiszemita található. Ily módon az antiszemita csoportok nagyságára vonatkozó becslésünket a látencia-mérés eredményei alapján minimum 2 és maximum 10 százalékkal módosítanunk kell. Ennek alapján az antiszemiták aránya a mai magyar társadalomban a felnőtt lakosság egynegyede és egyharmada között lehet.

Irodalom

Angelusz Róbert 1996a A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. In: *Optikai csalódások*. Budapest: Pesti Szalon

– 1996b Optikai csalódások. In: *Optikai csalódások*

Bellers, J. 1990. Moralkommunikation und Kommunikationsmoral. Über Kommunikationslatenzen, Antisemitismus und politisches System. In: Bergmann, W.–R. Erb (Hrsg): *Antisemitismus in der politischen Kultur nach 1945*. Opladen

Bergmann, W.–R. Erb 1986. Kommunikationslatenz, Moral und öffentliche Meinung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 38. Jahrg. 1986. 223-246. p.

⁵ A vizsgálat során különféle attitűdök egybeesése alapján két frusztrált csoportot különböztettünk meg. A „jobboldali frusztráltak” közé azok tartoztak, akik nagyfokú személyes frusztrációt és erős anómiaérzést tanúsító véleményekkel értettek egyet, amikor a rendszerváltozás utáni viszonyokról kérdeztük őket, és egyidejűleg erős nemzeti érzület, vallásosság és konzervatív életszemlélet jellemezte őket. A „baloldali frusztráltak” közé viszont olyanok kerültek, akik esetében a szintén viszonylag erős frusztráció és az anómia mellett a vallásosság és a nemzeti érzület erőteljes elutasítását regisztrálhattuk (Kovács 1999b: 221).

⁶ Megfigyelésünk egybevág Enyedi, Erős és Fábián eredményeivel, akik az autoritarizmusról folytatott empirikus vizsgálatuk során 1994-ben viszonylag magas F-skála értékeket mértek a politikai spektrum baloldalához húzó választók körében, ami oksági kapcsolatban állt az antiszemita előítéletekkel (Enyedi–Erős–Fábián 1997).

- 1990. „Mir ist das Thema Juden irgendwie unangenehm”. Kommunikationslatenz und die Wahrnehmung des Meinungsklimas im Fall des Antisemitismus. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43. Jahrg. 1991. (Magyarul: Kovács András [szerk.]: A modern antiszemitizmus. Új Mandátum, Budapest 1999. 196-217.)
- 1991. *Antisemitismus in der Bundesrepublik Deutschland. Ergebnisse der empirischen Forschung von 1946-1989*. Leske+Budrich: Opladen
- Enyedi Zs.–Erős F.–Fábián Z. 1997. Authoritarianism and the political spectrum in Hungary. Collegium Budapest. *Discussion Paper Series*, No. 40.
- Gilljam, M.–D. Granberg 1993. Should we take don't know for an answer? *Public Opinion Quarterly*, vol. 57. 1993. 348-357. p.
- Karmasin, F. 1992. *Austrian attitudes toward Jews, Israel, and the Holocaust*. Working Papers on Contemporary Antisemitism. Ed. by American Jewish Committee, New York.
- Kovács András 1997. *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*. Cserépfalvi, Budapest
- 1999a Antiszemitizmus Magyarországon az 1990-es években. In: Kovács András (szerk.): A modern antiszemitizmus. Budapest: Új Mandátum
- 1999b Antisemitismus im heutigen Ungarn. In: W. Benz (Hrsg.): *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*. Bd. 8. Campus Verlag, Frankfurt/New York
- Luhmann, N. 1984. *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main